

Uhud'un İlk Şehidi Abdullah b. Amr'ın Hayatı ve Faaliyetleri

The First Martyr of Uhud Abdallah b. Amr's Life and Activities

Ünal Kılıç*

Muhammed Karaca*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 8 Kasım 2021/Date Received: 8 November 2021

Kabul Tarihi: 12 Aralık 2021/Date Accepted: 12 December 2021

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ünal Kılıç-Muhammed Karaca)

* Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı/ Sivas Cumhuriyet University, Department of Islamic History and Arts, ukilic@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6366-6350

** Yüksek Lisans Öğrencisi., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı/ Sivas Cumhuriyet University, Department of Islamic History and Arts, krcmhmd10@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1973-902X

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Öz

İslâm tarihi ve siyer açısından tarihi öneme sahip ve halen daha kritik değeri koruyan yüzlerce hadise mevcuttur. Bu hadiseler bizzat tarihin başyapıtı konumunda yer almaktadır. Hz. Peygamber'in (sas) İslâm'ı yayması, maruz kaldığı sıkıntılarda takip ettiği stratejiler, Mekke'de Müslümanlara yapılan işkenceler vs. tamamı ifade edilen bu husus içerisine girmektedir. Bu açıdan önemi tescillenmiş bir hadise de Medine'ye gerçekleştirilen hicret faaliyetidir. Hz. Peygamber'in (sas) Medine'ye hicreti siyasi, sosyal ve kültürel açıdan oldukça dikkatleri üzerine çekmeyi de başarmıştır. Bununla birlikte Hz. Peygamber'i (sas) ve Mekkeli Müslümanları kabul eden Medineliler, bu hicret faaliyetinin bir nevi baş mimarı olarak ifade edilmesi mümkün gözükmemektedir. Onların böyle bir karar almasında gerek karakteristik özellikleri gerekse psikolojik durumları öne çıkmaktadır. Ensar içerisinde bu hicret kararını destekleyenler arasında bulunan, fakat tarihte ismi pek öne çıkmayan kişilerde var olmuştur. Bu isimlerden birisi de Benî Seleme'nin lideri Abdullah b. Amr b. Haram'dır. Bu makalede onun yaşamı, şahsiyeti ve siyasi hadiselerdeki tutumu incelenecektir. İslâm'ın Medine'de yayılmasında etkin rol üstlenen ve politik açıdan Hz. Peygamber (sas) ile yakın temas içerisinde bulunan Abdullah b. Amr, vermiş olduğu kararlar ve şahit olduğu hadiseler açısından dikkatleri çekmiştir. İlk dönem eserleri dikkate alarak onun tarihi şahsiyeti incelenecek ve kendisine atfedilen bazı problemli gözükülen hadiselerle ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Ensar, Nakip, Uhud Gazvesi, Abdullah b. Amr

Abstract

There are hundreds of events that have historical importance in terms of Islamic history and still maintain their critical value. These events are in the position of masterpieces of history itself. The Prophet's, spread of Islam, the strategies he followed in the troubles he was exposed to, the tortures inflicted on Muslims in Mecca, etc. all of which are included in this mentioned point. From this point, another event whose importance has been confirmed is the migration to Medina. The Prophet's migration to Medina has also managed to attract a lot of attention in terms of political, social and cultural aspects. For all that, it seems possible to express the Ansar from Medina, who accepted the Prophet and the Muslims of Mecca, as the chief architect of this migration activity. Both their characteristic features and their psychological state come to the fore in making such a decision. There were people among the Ansar who supported this decision of migration, but whose names were not prominent in history. One of these names was Abdallah b. Amr b. Haram, the leader of Bani Salama. In this essay, his life, personality and attitude in political events will be examined. Abdallah b. Amr, who played an active role in the spread of Islam in Medina and was in close contact with the Prophet in terms of politics. Amr attracted attention in terms of the decisions he made and the events he witnessed. Taking into account the early works, the historical personality of the Abdallah b. Amr will be examined and some problematic events attributed to him will be tried to kept light on.

Keywords: Sirah, Ansar, Naqib, Battle of Uhud, Abdallah b. Amr

Giriş

Sahâbîler, tarih sahnesi içerisinde hep merak edilen ve bu merakın neticesinde araştırılıp incelenen bir topluluk olmuştur. Hz. Peygamber'in (sas) davasına katılan ve dönemi içerisinde birçok olumsuzluğu beraber göğüsleyen bu topluluk, tarihi süreçte dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Fakat maalesef ki ilk dönem kaynaklarında sahâbeye ait bilgiler kısa ve özet şeklindedir. Yoğun kaynak taraması ve farklı bilgilerin tasnifi ile son dönem İslâm tarihi araştırmacıları bilgileri düzenli bir şekilde birleştirmişler ve bazı sahâbîlerin biyografilerini neredeyse tamamlama noktasına getirmişlerdir. Bununla birlikte çalışılan sahâbe biyografilerinin çoğunluğunu muhacir olarak isimlendirilen Mekkeli Müslümanlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla Ensâr'a yeteri kadar zaman harcanmamış ve bazı sahâbîlerin hayat hikâyeleri neredeyse hiç araştırma konusu yapılmamıştır. Hâlbuki Hz. Peygamber'in (sas) Medine'ye hicretinden sonra bu insanlarla birçok tarihi hadise yaşanmıştır. Maalesef bu olaylar silsilesinin asıl müsebbipleri ya unutulmuş ya da tarihin tozlu sayfaları arasında kaybolmuştur. Bizleri bu çalışmayı yapmaya sevk eden asıl neden işte bu eksikliği fark etmemiz olmuştur.

Ensâr'dan Abdullah b. Amr'ın hayatının inceleneceği bu makalede onun yaşamına ve kendisine atfedilen bazı olaylara dikkat çekilecektir. Nitekim onun Uhud Gazvesi öncesi rüyasında şehit olacağını görmesi, naaşı defnedilmeyi beklerken Hz. Peygamber (sas) tarafından onun Allah ile perdesiz görüştüğü haberi gelmesi gibi durumlar merakları arttıran noktalar olmuştur. Onun gerçekten şehit olacağını bir gün öncesinden görmesi mümkün müdür? Bununla birlikte Abdullah b. Amr'ın, Allah (cc) ile perdesiz bir şekilde yüz yüze görüşmesi başta temel kaynaklar dikkate alınırca gerçekten olabilecek bir durum mudur? Onun Allah ile yüz yüze görüşen ilk kişi olduğu ifade edilmiştir. Bu rivayet kabul ve red açısından nasıl yorumlanmalıdır? Bu ve bunun gibi sorular üzerinden onun hayatını önemli kılan hususları açıklamaya gayret edilecektir. Bu hususlara değinirken çoğunlukla ilk dönem kaynaklarındaki bilgiler dikkate alınacaktır. Bunun yanında bazı bölümleri desteklemek veya daha iyi ifade edilebilmesi açısından İslâm Ansiklopedisi ve araştırma makalelerine de başvurulacaktır.

A. Müslüman Olmadan Önceki Hayatı

Cahiliye Araplarında putların varlığı tartışılmaz bir konumda olsa da onlarda "Allah" inancı vardı. İslamiyetten önce de "Yâ Allah" veya "Ey Allah'ım" ifadelerini sıkça kullanmışlardır. Bundan dolayı da çocuklarının adlarına Allah lafzının geçtiği bir ismi de koymayı ihmal etmemişlerdir. Abdullah b. Amr'ın isminin de bu düşünce kapsamında konulduğu anlaşılmaktadır.

Soy şeceresi ile birlikte ismi Abdullah b. Amr b. Harâm b. Sa'lebe b. Harâm b. Ka'b b. Ganm b. Ka'b b. Selime'dir.^[1] Künyesi ise Ebû Câbir'dir.^[2] Medine'nin Benî Selîme koluna mensup bir ailede dünyaya gelmiştir. Onun ne zaman doğduğu veya kaç yaşında İslâm'a girdiğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Kaynakların verdiği bilgilere göre Abdullah b. Amr'ın yapmış olduğu tek evlilikten bahsedilmektedir.^[3] Abdullah'ın eşi Üneyse bint Aneme'dir.^[4] Bu evlilikten ashaptan sayılan Câbir b. Abdullah doğdu. Abdullah'ın başka çocuklarının da olduğu ifade edilmektedir. Onun altı,^[5] yedi^[6] veya dokuz^[7] kızının olduğu nakledilmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde bu kızların isimleri ve yaşamları hakkında da herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Abdullah b. Amr'ın şehit olmasından sonra bu kızların bakımını ailenin en büyük çocuğu olan Câbir b. Abdullah üstlenmiştir.

Abdullah b. Amr, doğduğu, büyüdüğu ve birçok şey öğrendiği kabilesinin inancını benimsemekteydi. Onun doğumundan ikinci Akabeye kadar müşriklerin safında yer aldığı ve onlarla aynı inancı paylaştığı söylenmektedir.^[8]

B. İkinci Akabe Biatı'na Katılması ve Müslüman Olması

Hiç şüphesiz İkinci Akabe Biatı Hz. Peygamber (sas) ve Müslümanlar için dönüm noktası olmuştur. Özellikle Medine halkının/Ensar üstlendiği görev ve inananları kabulleniş şekilleri bu yeni adımı daha önemli hale getirmiştir. Gerek Mekke de yapılan zulümlerden bir kurtuluş gerekse kalbi İslâm'a ısınan insanların Müslüman olmaları için kaçınılmaz bir fırsat olarak

-
- [1] Muhammed b. Sa' d el-Basrî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetül Hânci, 1461/2001), 3/520; Abdullah b. Amr'ın soyunu daha detaylı görmek için bkz. Hakan Temir, *Nesep Atlası* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 135.
- [2] Ebû Amr Halife b. Hayyât, *et-Târihü Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ el- Umerî (Dımeşk: Daru'l Kalem, 1397), 73.
- [3] İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/380.
- [4] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/520.
- [5] M. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Amr b. Harâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/86.
- [6] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm el-Himyerî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmûrî (Beyrut: Dâru'l Kitabû'l-Arabî, 1410/1990), 2/88; Ebû'r-Rebî' Süleymân b. Mûsâ el-Kelâî, *el-İktifâ' fî (bimâ tedammenehû min) meğâzi Resûlillâh ve's-selâseti'l-hulefâ'*, (Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1420), 1/389; İbn Seyyidinnâs Muhammed el-Ya'murî, *'Uyûnü'l-eser fî funûni'l-meğâzi ve'ş-şemâ'il ve's-siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan, (Beyrut: Daru'l Kalem, 1414/1993), 2/53.
- [7] İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/382.
- [8] Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Muhammed Muhammed Têmir (Beyrut: Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 1/211; Komisyon, *Sahâbiler Ansiklopedisi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2020), 139.

yeniliklere zemin hazırlamıştır. Nitekim hac^[9] vesilesi ile yetmiş üçü erkek^[10] ikisi kadın toplamda yetmiş beş kişi bir gece gizlice Hz. Peygamber (sas) ile Akabe'de buluşmuşlar onu koruyup kollayacaklarına, tüm faaliyetlerin de destek vereceklerine ve ona tâbi olacaklarına dair söz vermişlerdir. Bu tarihi buluşmada Benî Seleme'nin reisi Abdullah b. Amr^[11], oğlu Câbir b. Abdullah^[12] ve Abdullah'ın eşi Üneyse de^[13] yer almıştır. Toplantı öncesinde Abdullah ve ailesi, Hz. Peygamber'e (sas) biat ederek Müslüman olmuşlardır.^[14] Böylelikle Abdullah b. Amr, ailesi ile birlikte topyekûn İslâm'a girmişler ve bu özellikleri ile de İslâm'da mümtaz bir yer edinmişlerdir.

Yukarıda ifade edildiği üzere müşrik inancına sahip bir toplumda yetişen Abdullah b. Amr, kabilesi içinde sevilen, sözü geçen ve iyi huylu bir kişi olarak yer edinmiştir. Abdullah'ın böyle bir konuma sahip olması ve taşıdığı potansiyel onun İslâm'a girdikten sonra arkasından birçok kişiyi sürükleyeceği anlamına da geliyordu. Bundan dolayıdır ki Kâ'b b. Mâlik, bir gün Benî Seleme kabilesinin önde gelen ismi Abdullah b. Amr'ın yanına gitmiş ve ona yeni dinin gerekliliklerini anlatmıştır.^[15] Kâ'b b. Mâlik, Abdullah b. Amr'a; "*Sen bizim eşrafımızın en değerlilerinden, iyi adamlarımızdansın...*"^[16] sözleri ile başlayan bir konuşma gerçekleştirmiş ve ona İslâm'ı anlatmıştır. Aslında Abdullah'ın da kalbinde yavaş yavaş yer eden bu yeni din, onu bu sözler ile daha da meraklandırmıştır. Konuşmanın biraz daha ilerlemesi ile Kâ'b b. Mâlik, ona ahiret inancını da hatırlatmış ve "... yarın senin cehennem ateşinde yanmanı istemiyoruz..."^[17] diyerek onu ikna edecek bir konuşma gerçekleştirmiştir. Bu konuşmaları dinleyen Abdullah b. Amr, kabilesinin de desteğini alarak Hz. Peygamber (sas) ile sözleştikleri yere, yani Akabe'ye gitmiştir. Oraya katılan kişilerin hepsi bu yeni dinin birer uyarıcıları ve koruyucuları olacaklarına dair ahitlerini vermişlerdir.

Hz. Peygamber (sas) Akabe sonrası gerek kabilelere gerekse Medine halkına hitap edecek ve onları Allah'ın dinine çağırarak birer nakib/reis tayininde de

-
- [9] Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavut vd. (Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 25/91.
- [10] Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *Cevamiu's-Sîre*, thk. İhsan Abbas (Mısır: Daru'l-Maarif, 1900), 74.
- [11] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l Mülûk* (Beyrut: Daru'l İhyai't-Turasi, 1387), 2/361.
- [12] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/520.
- [13] İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/380.
- [14] Ebû Ömer Cemâlüddîn b. Abdilberr en-Nemerî, *ed-Dürer fi'ttisâri'l-megâzi ve's-siyer* thk. Şevki Dayf (Kahire: Daru'l Maarif, 1403), 70.
- [15] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/88.
- [16] Taberî, *et-Târîh*, 2/361.
- [17] Kelâî, *el-İktifâ*, 1/265.

bulunma ihtiyacı hissetmiştir. Toplamda on iki nakibin^[18] seçildiği İkinci Akabede çoğunluğu Hazrecliler^[19] oluşturmuştur. Hz. Peygamber'in böyle bir strateji izlemesinin haklı gerekçeleri vardır. Onun atadığı nakipler kendi mahallelerini ve insanlarını daha yakından tanıyorlar, kiminle nasıl irtibat kurulacaklarını da daha iyi biliyorlardı. Bu düşünce ile yapılan seçimde ortaya çıkan isimler şöyledir: Evs kabilesinden; Üseyd b. Hudaýr,^[20] Ebü'l Heyssem Mâlik b. Teyyihan ve Sâ'd b. Hayseme.^[21] Hazrec kabilesinden; Es'ad b. Zürâre,^[22] Râfi b. Malik, Sa'd b. Ubade, Münzir b. Amr, Berâ b. Ma'rur,^[23] Abdullah b. Revaha, Sa'd b. Rebî, Ubâde b. Sâmit ve Abdullah b. Amr b. Harâm.^[24] Bu nakiplerin tamamı liderlik vasfı taşıyan, kabilesi içinde sözü dinlenen, halkı arasında kabul görmüş kişilerden müteşekkildir.

Benî Seleme'nin nakibi olarak atanan Abdullah b. Amr bu görevi yine sahâbeden Berâ b. Mâ'rûr ile paylaşmış^[25] ve kabilesine nakip olarak ikisi dönmüştür.^[26] Böyle bir görevin bu iki sahâbeye ortak verilmesinin sebebi ise onların halî hazırda kabilelerinin reisi konumunda bulunmaları ile alakalıdır. Bu kişiler, kendilerine tevdi edilen görevleri yerine getirmeye başlamışlar ve kabilelerini İslâm'a davet etmişlerdir. Özellikle Abdullah b. Amr bu görevi en iyi şekilde uygulamış ve kabilesinin neredeyse tamamının Müslüman olmasına vesile olmuştur.

Medine'de Müslümanlar artık bir arada yaşıyorlar ve Hz. Peygamber'in (sas) dilinden İslâm'ı öğreniyorlardı. Bazı Müslümanların Medine'de kalacak bir yerlerinin olmaması, onları kendilerine ait bir yer yapmaya sevk etmiştir. Bundan dolayı ismine Suffe^[27] denilen bir mekân inşa etmişler ve kalacak yeri

[18] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/520

[19] On iki nakibin dokuz tanesi Hazrec kabilesine mensup iken üç tanesi Evs kabilesine mensuptur. Detaylı bilgi için bkz. Belâzurî, *Ensâbü'l-eshraf*, 1/214.

[20] Ebü Cafer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye el-Hâşimî, *el-Muhabber* (Beirut: Darü'l Afaki'l-Cedide, 1431), 268.

[21] Belâzurî, *Ensâbü'l-eshraf*, 1/214.

[22] Medine ehlinde ilk Müslüman olan kişinin Es'ad b. Zürâre olduğuna dair bilgiye bkz. İsmail Hakkı Ünal, "Es'ad b. Zürâre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopesi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/352.

[23] Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhim el-Absî, *el-Musannef*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 7/444.

[24] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/520; Belâzurî, *Ensâbü'l-eshraf*, 1/214.

[25] Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhim el-Absî, *Kitâbü'l-Meğazi*, thk. Abdülaziz b. İbrâhîm el-Ümerî (Riyad: Darü'l İşbilye, 1420/1999), 464.

[26] Ebü'l Hasen İzzüddin b. Ali Muhammed b. İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvaz vd. (Beirut: Darü'l Kütübil İlmîyye, trz.), 3/343.

[27] İlkten fakir ve yoksul sahabilerin barınma ihtiyaçlarını gidermeleri için oluşturulan bu mekân, yeni bilgilerin ortaya çıkması ve bunlara duyulan merakın artması ile bir eğitim yeri haline dönmüştür. bkz. Mustafa Baktır, "Suffe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2009), 37/469-470.

olmayan Müslümanlar bundan böyle burada kalmaya başlamışlardı. Fakat bu mekân sonraki yıllarda daha farklı amaç için kullanılmaya başlanmış ve yeni inen vahiylerin analizi, dini bilgilerin öğrenilmesi gibi sebeplerden dolayı burası bir okul statüsüne dönüşmüştü. Bir nevi öğrenci mesabesinde olan bu sahâbe topluluğunun okulu/sınıfı ise Mescid-i Nebevî'nin yanında inşa edilen Suffe olmuştur. Bu ortamda bulunan ve ilim tahsil edenlere ise Ashâb-ı Suffe ismi verilmişti. Abdullah b. Amr da eğitim amacı ile bu faaliyete katılmış ve Ehl-i Suffe grubu içerisinde yer almıştır.^[28]

C. Katıldığı Gazve ve Seriyeler

Abdullah b. Amr'ın katılmış olduğu gazvelerin sayısı oldukça azdır. Bunda henüz Müslümanlığının üçüncü senesinde şehit düşmesinin etkili olduğu ifade edilebilir. Bunun yanında onun Müslüman olduğu tarih yani İkinci Akabe Biati (622) ile şehit olduğu Uhud Gazvesi (625) arasında rivayetlere göre 19 Gazve ve Seriyeye meydana gelmiştir.^[29] Abdullah b. Amr ise bunlardan sadece iki gazveye katılmıştır. Aşağıda detaylı inleyeceğimiz bu gazveler sırası ile hicretin ikinci yılında yapılan Bedir Gazvesi (624) ve hicretin üçüncü yılında yapılan Uhud Gazvesi (625)'dir. O'nun bu kadar gazve ve seriyeye içerisinde sadece ikisine iştirak etmesinin sebeplerini tam manası ile bilenemeyeceği için Abdullah b. Amr'ın yaşamından önemli noktaları dikkate alarak bazı çıkarımlar yapmak uygun olacaktır.

Öncelikle Abdullah b. Amr'ın çocukları özellikle kızlarının sayısı oldukça fazla idi.^[30] Kızlarının bakımı ve onların ihtiyaçları için evde yaşı büyük olan ve günümüz tabiri ile hayatla mücadele edebilecek birisinin olması son derece zarurî bir durumdur. Oğlu Câbir b. Abdullah hicretin birinci yılında yaşının küçük olması hasebiyle de ev geçindirmeye gücünün yetmeyeceği de bilinen durumlar arasındadır. Çünkü o dönemlerde Câbir b. Abdullah'ın yaşının on beş veya on altı olması muhtemeldir. Bunun bilincinde olan Abdullah ise evlatlarının küçük yaşta başıboş kalmaması için bu gazve ve seriyelere katılmaması olabilir.

Vâkidî'nin naklettiği bir haberi konunun daha iyi anlaşılması ümidi ile burada ifade etmek istiyoruz. Hz. Peygamber (sas), Medine'ye hicret ettikten

[28] Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1416/1996), 2/4.

[29] J. Marsden B. Jones "İlk Kaynaklara Göre Peygamber'in Savaşlarının Kronolojisi", çev. Kasım Şulul, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (Aralık 2001), 117-120.

[30] İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser*, 2/53. Abdullah'ın kızlarının sayısı ifade ettiğimiz gibi kaynaklarda farklılık arz etmektedir. Kimilerine göre beş, kimilerine göre altı, kimilerine göre ise dokuzdur. Fakat bu ihtilaftan anlaşılacak ki; Abdullah b. Amr'ın kız çocuklarının sayısı fazladır. Onların bakımını üstlenmek için gayret sarf ettiği anlaşılmaktadır.

sonra komutan tayinleri ile küçük çaplı bazı seriyeler düzenlemiştir. Bu düzenlenen seriyelerde ise çoğu zaman Muhacirleri ordu içinde tutmuştur. Bedir Gazvesine kadar ne Hz. Peygamber'den ne de Ensâr'dan orduya katılma veya savaşıma teklifi hâsıl olmamıştır.^[31] Bu hususta Vâkidî şöyle demektedir: “Hz. Peygamber (sas), Bedir Gazvesi'ne katılana kadar Ensâr'dan kimseyi şehir dışına/seriyelere göndermemiştir.”^[32] Abdullah b. Amr'ın özellikle seriyeye bazında neredeyse tamamına katılmamasının bir başka nedeni de Hz. Peygamber'in (sas) böyle bir duyuru/emir yayımlamasıdır.

Abdullah b. Amr şehit olduktan sonra geride yüklü miktarda borç bırakmıştır.^[33] Uzun vadeli olan ve kısa sürede ödenmesi zor görünen borcunu ödemek için Abdullah, şehit olmadan önce yoğun bir şekilde çalışma hayatında vakit harcadığı anlaşılmaktadır. Özellikle kendisinden sonra bu borçların evlatlarına bir yük kalmaması^[34] ve onların yaşamlarında bir zorluk oluşturmaması için çalışma hayatına/çiftçiliğe^[35] fazla mesai harcamış, bundan dolayı da bazı gazvelere katılamamıştır. Fakat bu durum onu Hz. Peygamber'den (sas) tamamen alıkoymamış ve katıldığı son savaşında/Uhud Gazvesi'nde şehit düşmüştür. Abdullah b. Amr'ın eşi bu esnada yaşıyor muydu veya vefat mı etmişti tam olarak bilinmemektedir. Yaptığımız araştırmada Abdullah'ın eşi hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

1. Hamza b. Abdülmuttalib Seriyesine Katıldığına Dair İddialar (1/623)

Hicretten yaklaşık 7 ay^[36] sonra Ramazan ayında^[37] meydana gelen bu seriyeye aynı zamanda İslâm'ın ilk askerî harekâtıdır.^[38] Tamamı Muhacirlerden oluşan ve sayıları 30'a ulaşan İslâm ordusunun asıl amacı Şam'dan gelen ve

[31] Ensâr, Bedir Gazvesi'ne kadar ordu içinde yer almamış ve bunu teklif dahi etmemiştir. Hz. Peygamber'in böyle bir strateji takip etmesinin gerekçeleri için bkz. Fethullah Zengin, *Ensar Kitabı "İslâm Tarihinde Ensâr"* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 81.

[32] Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkidî, *Kitâbü'l-Meğâzi*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Darü'l A'lâmî, 1409/1989), 1/10.

[33] Ebû Muhammed Takiyyüddin Ahmed b. Muhammed el-Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsi (Beyrut: Darü'l Kütübî'l İlmiyye, 1420/1999), 5/197.

[34] Abdullah b. Amr şehit olduktan sonra geriye bıraktığı bu borçlar Câbir b. Abdullah'a oldukça yük olmuş ve sonunda dururmu Hz. Peygamber'e (sas) izah etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ebu'l-Fidâ el-Hafız İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türki. (Kuveyt: Merkezü'l-Buhus Darü's-Saadeti'l Arabiyeti'l-İslamiyye, 1418/1997), 8/658.

[35] Çünkü Medine tarımı ile öne çıkan bir şehirdi. Halkında çoğu çiftçilik ile geçimini temin ediyordu. bkz. Nebi Bozkurt, M. Sabri Küçükaşçı, “Medine”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 316.

[36] Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/314.

[37] Vâkidî, *Meğâzi*, 1/9.

[38] Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/314.

Mekke'ye doğru ilerleyen Kureyş kervanını karşılamaktır.^[39] İslâm ordusunun sayısı az olmasına rağmen Kureyş kervanının sayısı -reisleri Ebû Cehil ile birlikte- yaklaşık 300 kişiyi bulmaktadır.^[40] Abdullah b. Amr'ın bu seriyyeye katıldığı iddia edilse de^[41] bu bilgi doğru değildir. Kaynakların hemen hemen tamamında Ensar'ın hiçbir seriyyeye katılmadığı ifade edilmektedir. Bunun yanına Hz. Peygamber'in de Bedir'e kadar hiçbir Ensar'a bu seriyyelere katılma teklifi götürmediği de tespit edilen durumlar arasındadır.^[42] Bundan dolayı Abdullah b. Amr'ın bu seriyyeye katılmış olması mümkün gözükmemektedir.

Herhangi bir çatışmanın meydana gelmediği bu seriyyede Müslümanlar kendi içlerinde daha da kenetlenmişler ve birliktelikleri daha da kuvvetlenmiştir. Mamafih, bu seriyye aynı zamanda Hz. Hamza'nın da Müslüman vasfı ile komutan olarak yönettiği ilk askerî harekâttir.^[43]

2. Bedir Gazvesi (2/624)

Hicret'in ikinci yılında meydana gelen bu gazveye Ensar ve Muhacirden yüzlerce kişi katılmıştır. Özellikle Hz. Peygamber (sas) için önemi bir hayli fazla olan Bedir Gazvesi 'ne Ensar'dan Abdullah b. Amr da katılmıştır.^[44] Birçok kaynaktaki^[45] kendisinin bu gazveye katıldığı ifade edilse de onun askerî özelliklerini yansıtan ve gazve içerisinde kendisini öne çıkaran faaliyetlerinden fazla bilgiye yer verilmemiştir.

Nitekim bu gazveye gidilirken ashaptan bazıları yaya bazıları ise bir binek üzerinde sefere gidiyorlardı. Öyle ki bir deve üzerinde bazen iki bazen üç hatta dört kişinin bindiği de şahit olunan durumlar arasındadır.^[46] Gazve yolculuğunda Abdullah b. Amr da deveye üç kişi binenler arasında yer almıştır. Onunla beraber deveye Hirâş b. Simme^[47] ve Kutbe b. Âmir^[48] ortaklaşa binmişlerdir.^[49]

[39] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/8.

[40] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/8; Vâkidî, *Meğâzî*, 1/9.

[41] Vâkidî, *Meğâzî*, 1/9.

[42] Zengin, *Ensar Kitabı*, 80.

[43] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/8; Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, 1/314; Vâkidî, *Meğâzî*, 1/9.

[44] Taberî, *Târih*, 11/526.

[45] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/520; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/211; İbnü'l Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 3/343; Vâkidî, *Meğâzî*, 1/22-23.

[46] Vâkidî, *Meğâzî*, 1/23.

[47] Hirâş b. Simme, Uhud Gazvesinde Hz. Peygamber'in (sas) okçuları arasında yer almıştır.

[48] Daha çok askerî özellikleri ile ortaya çıkan Kutbe, Hz. Peygamber'e (sas) Medine'de iman eden ilk altı kişi arasında yer almış ve İslâm'ın Medine'de yayılmasına öncülük etmiştir. bkz. Mehmet Efendioğlu, "Kutbe b. Âmir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/482.

[49] Vâkidî, *Meğâzî*, 1/24.

Bedir'e giderken Büyütü's-Sukyâ^[50] mevkiine gelindiğinde Hz. Peygamber'in (sas) yanına, içlerinde Abdullah b. Amr'ın da bulunduğu birkaç sahâbe gelmiştir. Abdullah b. Amr, Hz. Peygamber'den (sas) izin isteyerek şöyle demiştir: "Yâ Resûlullah! Senin bu bölgede durman ve ashâbımı da burada toparlaman beni çok mutlu etti. Bu mekân bizim yani Benî Seleme'nindir. Bizim ve Huseyke arasında olanlar oldu, bundan dolayı bizde arkadaşlarımızı buraya yerleştirdik. Silâh kullanabilecek kadar büyük olanlara izin verdik, küçük olanları ise geri çevirdik. Sonra Huseykelilerin yanına gittik. Onlar o günün şartlarında oldukça güçlü idiler. Buna rağmen onlardan istediğimiz kadarını öldürdük ve bunun üzerinde diğerk Yahudiler bizlere boyun eğmekten başka bir şey yapmadılar. Yâ Resûlullah! Bugün, biz de Kureyş ile karşılaşmak ve onlara karşı dik durmak istiyoruz. Umarım Allah, onlara karşı sana göz aydınlığı verir."^[51]

Abdullah b. Amr'ın bu konuşması bir nevi Hz. Peygamber'in (sas) rızasını almak ve kabilesinin toplu halde İslâm ordusunun içinde saf tutması anlamına geliyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas), Benî Seleme kabilesinden olanları da orduya dâhil etmiş ve savaş için gerekli hazırlıklar yapılmaya devam etmiştir.

Abdullah b. Amr'ın, Ashâb-ı Bedir içerisinde yer alması onu daha yakından tanımamızı gerekli hale getirmektedir. Nitekim Allah'ın Bedir ehli için indirdiğı âyetler^[52] ve Hz. Peygamber'in söylediğı sözler Bedir ashâbını daha önemli kılmaktadır.^[53] Özellikle Hz. Peygamber nazarında ayrı bir öneme sahip olan Bedir ehli, sonraki dönemlerde de fazilet ve değer açısından hep üstte tutulmuşlardır.^[54]

Sonuç olarak Abdullah b. Amr'ın gerek savaş öncesi Hz. Peygamber ile konuşması, gerekse Bedir ehlinden olması onun faziletini anlama noktasında gerekli malumatı vermektedir.

3. Uhud Gazvesi ve Vefatı (3/625)

Hiç şüphesiz Abdullah b. Amr'ın hayatında en önemli olayların yer aldığı zaman dilimi Uhud Gazvesi'ne katıldığı dönemi kapsamaktadır. Bu gazvede ilk şehit olan kişinin o olması ve sonrasında hakkında Hz. Peygamber'in (sas) bazı sevindirici haberler vermesi onun ismini daha dikkat çekici kılmıştır.

[50] Büyütü's-Sukyâ denilen yer Medine evlerine bitişik bir alandır. Hz. Peygamber (sas) askerlerini burada toplamıştır. bkz. Vâkidî, *Meğâzî*, 1/21.

[51] Vâkidî, *Meğâzî*, 1/22-23.

[52] Âl-i İmrân, 3/13, 123-128; Enfâl, 8/5-9, 41-49, 64-67; Haşr, 14-15.

[53] Ünal Kılıç, *Hz. Ammar b. Yâsir* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2020), 50.

[54] Kılıç, *Hz. Ammar b. Yâsir*, 51. Bedir ehlinin isimleri ve faziletleri için bkz. Ünal Kılıç, *Ashâb-ı Bedir'in İsimleri ve Faziletleri* (Ankara: Nasihat Yayınları, 2013), 17-38.

Uhud Gazvesi'nde, Hz. Peygamber'in (sas) yakınlarından ve ashâb içerisinde konum itibarı ile önemli olan bazı Müslümanların vefat etmesi başta Allah Resulünü ve diğer Müslümanları derinden üzmüştür. Şehit olan bu zümre içerisinde önemi bir hayli fazla olan Abdullah b. Amr da bulunmaktadır. Elbette onun şehadetini diğerlerinden ayıran bazı önemli hususlar olmuştur ve bu hususlar da başta Siyer ve İslâm Tarihi olmak üzere; Kelâm, Hadis ve Tefsir gibi alanları etkilemiştir.

Hz. Peygamber (sas) ve İslâm ordusuyla savaşın yapılacağı yere doğru ilerlerken sabah namazının vakti girmiş ve Hz. Peygamber (sas), Hz. Bilâl'den ezan okumasını istemiştir. Namaz edâ edildikten sonra İslâm ordusu içinde yer alan münafıkların başı olarak nitelendirilen Abdullah b. Übey kendi adamları^[55] ile ordudan ayrılmıştır.^[56] Bu durumu fark eden Abdullah b. Amr^[57] ise hemen onların peşinden gitmiş ve nihayet onlara yetişmiştir.

Savaşın hemen öncesinde meydana gelen bu hadise, İbn Übey ve adamları dışında Müslüman saflarında da bazı önü alınmaz sıkıntılara yol açmak üzereydi. İbn Übey'in ortaya attığı nifak Evs'ten Hâriseoğulları'nın ve Hazrec'ten Benî Selemeoğulları'nın –Abdullah b. Amr'ın kabilesi- ordudan ayrılma düşüncesine sebebiyet vermiştir. Fakat bu düşüncüklerini hayata geçirmemişler ve orduda kalmaya devam etmişlerdi.^[58]

Abdullah b. Amr, bir rivayete göre tek başına bir rivayete göre ise bazı sahabiler^[59] ile onların yanına gittiğinde şöyle bir konuşma yaptı: “Size Allah'ı, inandığınız bu dini ve tasdik ettiğiniz Peygamber'i hatırlatıyorum. Bunun yanında kendinizi ve ailenizi koruduğunuz her şeyden Allah Resûl'ünü de koruyacağımıza dair verdiğiniz sözü sizlere hatırlatıyorum.”^[60] Bu konuşmayı dinleyen İbn Übey ise şöyle cevap verdi: “Biz savaşmayı bilseydik sizi terk etmezdik.”^[61] Bir başka rivayette İbn Übey şöyle demiştir: “İki grup arasında herhangi bir çatışma/savaş çıkacağını zannetmiyorum”^[62] Tüm uğraşlara rağmen onları geri döndüremeyen Abdullah b. Amr onlara şöyle beddua etmiş ve orduya geri dönmüştür: “Allah

[55] Abdullah b. Übey ve beraberindeki adamların sayısı 300'e kadar ulaşıyordu. bkz. Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1/267.

[56] Vâkidî, *Meğâzî*, 1/219; Abdullah b. Übey'in ordudan ayrılma sebebi olarak kaynaklar genelde aynı bilgiyi vermişlerdir. Gazve öncesi sahâbe ile istişare yapan Hz. Peygamber (sas), kendi fikrini beyan eden İbn Übey'i desteklememiş ve onun beyan ettiği fikri reddetmiştir.

[57] İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-Eser*, 2/9; İbn Hazm, *Cevamiu's-Sîre*, 157.

[58] Adnan Demircan, *Hz. Peygamber Dönemi Münafıklar* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 56.

[59] Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/267.

[60] Vâkidî, *Meğâzî*, 1/219.

[61] Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/267.

[62] Vâkidî, *Meğâzî*, 1/219.

sizin belanızı versin Ey Allah'ın dūřmanları! Allah sizin gibilere asla muhtaç deęildir."^[63] Abdullah b. Amr'ın yapmıř olduęu bu ikna çabası, İřlām'a ve Mūslūmanlara verdięi deęeri gōstermek açısından önem arz etmektedir. Çünkü o, İřlām ile tanışmadan önce de bu faaliyetleri yapabilecek karakterde bir yapıya sahipti.

Rivayete gōre Abdullah b. Amr, Uhud Gazvesi'nden bir gūn^[64] veya birkaç gūn nce^[65] rūyasında Bedir Gazvesinde řehit olan Mūbeřřir b. Abdūlmūzir'i gōrmūř^[66] ve onunla meraklı bir halde sohbet etmiřtir. Mūbeřřir, Abdullah b. Amr'a: "ok yakın bir zamanda bizim yanımıza geleceksin" demiřtir.^[67] Bunun zerine Abdullah b. Amr: "Siz neredesiniz?" diye sormuřtur.^[68] Mūbeřřir ise: "Biz řu an cennetteyiz, burada dūledięimiz gibi geziyoruz" řeklinde cevap vermiřtir.^[69] Abdullah ise: "Peki sen Bedir gūnū ldūrūlmemiř miydin?" diye sorunca, Mūbeřřir ona řöyle cevap vermiřtir: "Evet, ben Bedir gūnū ldūrūldūm fakat daha sonra diriltildim." demiřtir. Abdullah b. Amr gōrmūř olduęu bu rūyadan hemen sonra Hz. Peygamber'e (sas) gitmiř ve olanı anlatmıřtır. Hz. Peygamber (sas) ise "Bu gōrdūęūn řhadettir ey Ebū Cābir!" demiřtir.^[70]

Nitekim Abdullah b. Amr'ın gōrmūř olduęu bu rūya gerçekleřmiř ve Uhud Gazvesi'nde Mūslūman mūcahitler safında řehit olan ilk kiři o olmuřtur.^[71] Genellikle kaynakların ittifakla verdięi bu bilgi onun dinde ne kadar stūn olduęunun da bir gōstergesidir. Onu řehit eden kiři hakkında kaynaklarımızda geçen isim ise Sūfyān b. Abdūřřems Ebū'l-A'ver es-Sūlemī'dir.^[72]

Abdullah b. Amr, sahābe arasında da değerli addedilmiş ve vefatından sonra arkadaşlarınca kabri sūrekli ziyaret edilmiştir. Ensār'dan Muhammed b. Mesleme ve bazı sahabīler, önemli gūnlerde Uhud şehitliğine giderlerdi. Bu ziyarette uğradıkları ilk kabir Hz. Peygamber'in (sas) amcası Hz. Hamza'nın kabri olurdu ve ona dualar okurlardı. Daha sonra Abdullah b. Amr'ın kabrine giderlerdi^[73] ve aynı şekilde ona da dua okurlardı.

[63] Ebū Abdillāh Muhammed b. İřhāk b. Yesār, *Kitābū's-Siyer ve'l-Meęāzī*, thk. Sūheyl Zekkar (Beyrut: Daru'l Fikr, 1398/1978), 324-325.

[64] Ebū Bekr Ahmed b. el-Hūseyn b. Alī el-Beyhakī, *Delā'ilū'n-nūbiyvve*, thk. Abdūlmū'tī Kal'acī (Beyrut: Dārū'l-Kūtūbī'l-İlmiyye, 1408/1988), 3/249.

[65] Vākidi, *Meęāzī*, 1/266.

[66] Ebū Abdillāh řemsūddīn Muhammed b. Ebī Bekr b. Kayyim el-Cevziyye, *Zādū'l-Meād*, (Beyrut: Mūessettūr-Risāle, 1415/1994), 3/186; Ebū Abdillāh Muhammed b. Abdillāh b. Muhammed el-Hākīm en-Nisābūrī, *el-Mūstedrek*, thk. Mustafa Abdūlkadir Ata (Beyrut: Darū'l Kūtūbīl İlmiyye, 1422/2002), 3/225.

[67] İbn Kayyim, *Zādū'l-Meād*, 3/186.

[68] Beyhakī, *Delā'ilū'n-nūbiyvve*, 3/249.

[69] Nisābūrī, *el-Mūstedrek*, 3/225.

[70] Vākidi, *Meęāzī*, 1/266.

[71] Vākidi, *Meęāzī*, 1/266; Nisābūrī, *el-Mūstedrek*, 3/223.

[72] Vākidi, *Meęāzī*, 1/266; Belāzūrī, *Ensābū'l-eřrāf*, 1/282; Nisābūrī, *el-Mūstedrek*, 3/223.

[73] Vākidi, *Meęāzī*, 1/314.

Câbir b. Abdullah'tan gelen bir habere göre o, babasının şehit edildikten sonraki hali için şöyle demiştir: “*Babam Uhud günü şehit olmuştu. Onun yanına gittiğim de ona müsle^[74] yapıldığını gördüm.*”^[75] Fakat Abdullah b. Amr'a yapılan bu müsle olayının tam manası ile içeriği bilinmemektedir. O dönemde buna benzer yapılan müsle hareketlerini düşünecek olursak onun burun veya kulak kısmının kesilmiş olması muhtemeldir.

Tüm bunlara olay yerinde şahit olan Câbir b. Abdullah, babasının naaşı başında ağlamaya başlamıştır. Bunu gören sahâbeden bazıları onun bu tavrının yanlış olduğunu ve ağlamaması gerektiğini söylemişlerdir.^[76] Daha sonra Câbir'i aynı vaziyette bulan Hz. Peygamber (sas) ise onu bu tavrından dolayı kınamamış/engellememiştir.^[77] Câbir b. Abdullah ile beraber, Abdullah b. Amr'ın kız kardeşi Fatıma bint Amr da kardeşinin cenazesi başında ağlamaya başlamıştır. Bu iki kişinin üzüntüsünü gören ve onların hüznünü hafifletmek isteyen Hz. Peygamber (sas) şöyle demiştir: “*Ağla veya ağlama, o buradan kaldırılıncaya kadar melekler kanatları ile ona gölge yapıyorlar.*”^[78]

Hz. Peygamber'in (sas), özelde Abdullah b. Amr için vermiş olduğu bu müjde genel anlamda tüm şehitlerin manevi koruma altında olduklarına ve onların Allah'ın rızalarını kazanmak için çaba sarf ettiklerine de bir işarettir.

Nitekim Uhud Gazvesi sona erdikten sonra iş şehit olanları defnetmeye gelmiştir.^[79] Burada da Abdullah b. Amr'ın defnedilmesi öne çıkan hadiseler arasında yer almaktadır. Şehitlerin defnedilmesinde sıra Abdullah b. Amr'a gelmiş ve Hz. Peygamber (sas) onun sahâbeden Amr b. Cemûh^[80] ile aynı kabre defnedilmesini emretmiştir.^[81] Hz. Peygamber (sas), bu iki sahâbe için

[74] Müsle, işkence manasına gelmektedir. Savaş sonunda ölen askerlerin bazı uzuvlarını keserek bir nevi intikam almak veya hırslarını yatıştırmak için bu uygulama yapılmaktadır. Hz. Peygamber (sas) gerek insanlara gerekse hayvanlara müsle yapılmasını kesin bir dille menetmiştir.

[75] İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/343.

[76] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/520.

[77] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/520; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/343.

[78] Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *el-Müsnedü's-sâhih*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1408/1988), 15/489; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/343.

[79] Bu hususta kaynaklarımızda farklı rivayetler yer almaktadır. Abdullah b. Amr'ın kız kardeşi Fatıma bint Amr, kardeşinin cenazesini bir devenin sırtına yüklemiş ve kendi topraklarına yani Medine'ye defnetmek istemiştir. Yolda giderken Hz. Peygamber'in (sas) eşi Hz. Âişe ona denk gelmiş ve bu yaptığının ne olduğunu sormuştur. Fatıma ise; “Kardeşimi kendi beldemize gömeceğim” demiştir. Bunun üzerine Hz. Âişe onu uyarmış ve cenazeyi geriye yani şehit olduğu mekâna götürmesini söylemiştir. Nitekim Fatıma da bunu yerine getirmiştir. Konu ile ilgili rivayeti görmek için bkz. Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 8/356.

[80] Amr b. Cemûh, cahiliye döneminde putlara sıkı sıkıya bağlı bir hayat yaşamıştır. Aynı zamanda o Benî Seleme kabilesinin de reisi/lideri konumundadır. bkz. Ahmet Önkal “Amr b. Cemûh” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/82-83.

[81] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/520; İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 225-226; Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/293.

şöyle demiştir: “*Dünyada birbirine muhabbeti olan bu ikisini bir kabre defnedin.*”^[82] Her ikisi de aynı kabileye mensup ve kabilelerinin liderleri konumunda olduklarından dolayı Abdullah b. Amr ve Amr b. Cemûh arasında iyi bir dostluk bağı vardı.

Burada değinmek istediğimiz bir diğer husus ise Abdullah b. Amr’ın, Uhud Gazvesi öncesi içki içtiği ve içkili bir halde şehit olduğu^[83] hususudur. Öncelikle bu gazvenin yapıldığı zaman içki âyeti^[84] henüz nazil olmamıştır.^[85] Nitekim Hz. Peygamber (sas), Medine’ye hicret ettikten sonra orada bazı kimseler/Müslümanlar halen içki içiyorlardı.^[86]

O dönemin şartları gereği bazı hükümlerin karara bağlanması bazen tek âyet ile bazen de tedrici olarak gerçekleşmiştir. Tedrici olarak yasaklanan durumlardan bir tanesi de içki içmenin üç aşamada^[87] haram kılınmasıdır. Abdullah b. Amr’ın içkili iken şehit olması onun herhangi bir haramı çiğnediğinden veya yok saymasından kaynaklanmamıştır.

D. Abdullah b. Amr’ın Allah (cc) ile Görüşmesi

İnsanların fıtraten Allah’ı görmeyi dilemeleri tarihin her döneminde istenmiş ve beklenen durumlardan birisi olmuştur. Özellikle Hz. Peygamber’in (sas) Mekke’li müşriklerle diyalogu ve onların Hz. Peygamber’i tasdik etmemelerinde bu hadise oldukça dile getirilmiştir. Cahiliye Araplarının Hz. Peygamber’in (sas) risâletini kabul etmeleri için öne sürdükleri isteklerden biri olan Allah’ı görme arzusu Kur’an-ı Kerim’de şu âyetler ile ifade edilmiştir. “... *Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?*”^[88] veya “...*Allah’ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin.*”^[89] “...*Allah bizimle konuşmalı...*”^[90] Görüldüğü üzere putperest toplumda da Yaratıcının varlığını görme arzusu talep edilen istekler arasında yer almıştır.

Daha sonraki süreçlerde ise Kur’ân âyetlerinin tevîl edilmesi ve ideolojik okumalar neticesinde bazı tefsir faaliyetlerinin yapılması Rû’yetullah gibi problemleri gün yüzünü çıkartmıştır. Bundan dolayı tarihin her safhasında

[82] Beyhakî, *Delâ’ilü’n-nübüvve*, 3/293; İbn Kayyim, *Zâdü’l-Meâd*, 3/193.

[83] Vâkidî, *Meğâzî*, 1/266; İbn Hazm, *Cevamiu’s-Sîre*, 157; Nemerî, *ed-Dürer*, 156.

[84] El-Mâide 5/90.

[85] İbn Hazm, *Cevamiu’s-Sîre*, 157.

[86] Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürü’l –Mensûr fi’t-tefsîr bil-me’sûr* (Beyrut: Daru’l Fikr, 1432/2011), 3/157.

[87] İçki içmenin sırası ile yasaklanmasına dair âyetler için bkz. Bakara 2/219; Nisa 4/43; Mâide 5/90.

[88] Furkân 25/21.

[89] İsrâ 17/92.

[90] Bakara 2/118.

Rü'yetullah'a kabul-inkâr ikileminde bir cevap aranmıştır. Abdullah b. Amr'ın da bu hadiseyi yaşamış olması problemlili gözükken bu başlık altında incelenecek ve bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

Tâlha b. Hırâş kanalı ile gelen bir rivayette Câbir b. Abdullah, babası Abdullah b. Amr ile alakalı bir hadiseyi anlatmıştır. Nakledilen bu olayda Hz. Peygamber (sas), Abdullah b. Amr'ın Allah (cc) ile perdesiz olarak yüz yüze görüştüğünü ve ondan/kulundan ne talep ettiğini sorması gibi konular öne çıkmaktadır. Rivayete göre babasının cenazesi başında duran Câbir b. Abdullah, Hz. Peygamber (sas) ile denk gelmiştir. Câbir'in üzgün olduğunu gören Hz. Peygamber (sas) ona; *"Ey Câbir! Sana Allah'ın baban hakkındaki haberi-ni diyeyim mi?"* diye sormuştur.^[91] Câbir ise: *"Buyur Yâ Resûlullah!"* demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas), Câbir'e şunları söylemiştir: *"Allah (cc) bu vakte kadar hiçbir kulu ile perdesiz/yüz yüze bir şekilde görüşmemiştir. Fakat bu durumdan baban istisna tutuldu ve Allah (cc) onunla yüz yüze yani perdesiz bir şekilde konuştu. Daha sonra Allah babana şöyle buyurdu: 'Ey Kulum! Benden ne istersen iste sana vereyim.' Baban da: 'Ey Rabbim! Senden beni yeniden diriltmeni ve senin için ikinci defa şehit olmayı istiyorum.' diye cevapladı. Allah (cc) ise: 'Hiç şüphesiz insanların öldükten sonra yeniden diriltilip dünyaya gönderilmeyecekleri hükmü benim katımda önceden verilmiştir.' Baban ise daha sonra: 'Allah'ım! O halde benim bu durumumu arkada kalanlara bildir.'"^[92]*

Câbir b. Abdullah'ın anlattığı bu olay Kelâm alanında tartışılan ve "Rü'yetullah"^[93] olarak isimlendirilen problemin içerisine girmektedir. İslâm akaid tarihinde Allah'ı görme isteği bazen birçok peygamberin nübüvvetini tasdik^[94] için öne sürülürken bazen de "Rü'yetullah var mıdır, yok mudur?" gibi tartışmalar ile gün yüzüne çıkmıştır.

Asıl konumuzun dışına çıkmadan bahse konu bu hususu açıklamak meselenin daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Allah (cc), cennetteki kullarına kendi cemâlini göstereceğini ve cennet ehlinin de bu durumdan dolayı hoşnut olacağını âyetlerinde bildirmiştir.^[95] Hatta aynı âyette kulların bu esnadaki halleri de tasvir edilmiş ve *"Bir kısım kulların yüzleri parlayacak"* denilmiştir.

[91] Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdül-bâkî (Beyrut: Dar'ü'l İhyâ Kütübü'l Arabî, 1431), 1/68.

[92] İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/68; 2/936; İbn Hibbân, *Sahih*, 15/490-491.

[93] Rü'yatullah, müminlerin ahiret hayatında Allah'ı görmeleri anlamında kullanılan bir kelâmî terimdir. bkz. Temel Yeşilyurt, "Rü'yatullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/311-314.

[94] el-Furkan 25/21; En'am 6/158; İsrâ 17/92.

[95] el-Kiyâme 75/22-23.

Bunların yanında bu konu gerek İslâm âlimlerince gerek mezheplerce de tartışılmıştır. Özellikle Ehl-i Sünnet ile birlikte Allah'ın görüleceğini savunanlar arasında Kerramiye, Mücessime ve Müşebbihe gibi mezhepler yer almaktadır. Karşı grupta ise bunun imkânsızlığını savunanlar vardır. Bunlar ise Mu'tezile, Şiâ ve Zeydiyye gibi mezheplerdir. Tüm bu fikri tartışmaların temel noktasına bakıldığında bu hadisede en büyük çıkmazının "aklen mümkünlük" olduğu anlaşılacaktır.

Birçok âlim bu konuyu deliller ile anlatmış ve sonucunda kabul veya ret açısından karar vermiştir. Zemahşeri (öl. 538/1144), Tabersî (öl. 548/1154), İbn Rüşd (öl. 595/1198) ve Tabâtabâi (öl. 1402/1981) gibi isimler Rü'yetullah'ın mümkün olmadığını ve bunun Allah'a yakıştırılmayacağını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Mâtürîdî (öl. 333/944), İbn Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350) ve İbn Kesîr (öl. 774/1373) gibi isimler de Rü'yetullah'ın mümkün olduğunu ve ahirette cennete giden kullar tarafından bu durumun gerçekleşeceğini ifade edenlerden bazılarıdır.^[96]

Son dönem müfessirlerinden Elmalılı Hamdi Yazır (öl. 1942), ahirette kulların/cennet ehlinin Allah'ı açıkça ve alenen göreceklerini söylemiş ve bunun mümkün olduğuna işaret etmiştir.^[97] Aynı konu için Mevdûdî (öl. 1979) ise şu görüştedir; kulların ahirette Allah'ı görmeleri dünya yaşamında edinilen deneyimler sonucunda anlaşılamayacaktır. Onlar ancak ahirette Allah'tan bir ikram olarak bunu yaşayacaklardır.^[98] Bu düşüncesi ile Mevdûdî, Allah'ın müminler tarafından görüleceğinin mümkün olacağı tezini savunmaktadır.

Hz. Peygamber'in (sas), Câbir b. Abdullah'a bir müjde/sevindirici haber niteliğinde söylemiş olduğu bu olay, Allah'ın müttaki kullarına bir hediyesi olarak algılanmalıdır. Allah'ın cemâlini ahirette görmenin tasvirleri o denli çoktur ki, hiçbir insan aklı ve gayreti bunu kavrayamaz ve bilemez.^[99] Abdullah b. Amr'ın da şehadetinin akabinde bu durumu yaşamasını bu açıdan yorumlayabilmek mümkündür.

E. Hakkındaki Âyet ve Hadisler

Abdullah b. Amr hakkında nazil olduğu rivayet edilen âyet sayısı birdir. Abdullah ile alakalı yukarıda bahsettiğimiz şehit olması ve Allah'ın onunla

[96] Rü'yatullah ile alakalı mezheplerin ve âlimlerin görüş, tespit ve delilleri için bkz. Yusuf Karatay "el-En'âm 6/103. Âyet Bağlamında Ru'yetullah Meselesi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (Aralık 2017), 166-178.

[97] Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), 8/182-183.

[98] Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, trz.), 6/542-543.

[99] Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 6/543.

perdesiz bir şekilde görüşmesinin akabinde Âl-i İmrân Sûresi'nin 169'uncu âyeti nazil olmuştur.^[100] Tefsir kitaplarına bakıldığı zaman bu âyetin nazil olmasındaki asıl sebebin bu olmadığı da ifade edilen görüşler arasındadır. Söz konusu âyetin Uhud Gazvesinde şehit olanlar için veya Bi'r-i Ma'ûne faciasında şehit olanlar için nazil olduğu rivayet edilmektedir.

İmam Kurtubî (671/1273), bu âyetin tefsirini yaparken konu hakkındaki tüm rivayetleri bir araya getirerek nakletmiştir. O tüm rivayetleri aktardıktan sonra kendi fikrini açıklamış ve şöyle demiştir: “Allah, nazil ettiği bu âyet ile şehit olanların cennette diri olduklarını ve rızıklarla donatıldıklarını bildirmiştir.”^[101]

Buhârî ise Allah Teâla'nın, bu âyeti nazil etmesinin sebebi olarak Abdullah b. Amr'ın, Allah'tan dünyaya yeniden gönderilmesini ve onun için yeniden şehit olmayı istemesi olarak ifade etmektedir.^[102]

Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüer sanma! Bilakis onlar diridirler... Alî İmran, 169. âyetinin sadece Abdullah b. Amr hakkında nazil olduğunu ifade etmek zordur. Bu âyetin şehitler hakkında nazil olduğu kesin olmakla birlikte hangi olaydan sonra indirildiği tam manası ile tespit edilmiş değildir. Fakat genel kabul dikkate alınacak olursa bu âyetin Uhud Gazvesinde şehit olanlar için indirildiğini ifade etmek daha uygun olacaktır.

Abdullah b. Amr hakkında, Hz. Peygamber'in (sas) bir hadisi bulunmaktadır. Nakledilen bu hadis metninde Abdullah b. Amr ile Sa'd b. Ubâde birlikte anılmış ve Hz. Peygamber'in (sas) dilinden bu iki sahâbe hayırla yâd edilmiştir. Bu iki sahâbe için Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: “Allah Ensâr'ı, özellikle de Abdullah b. Amr ile Sa'd b. Ubâde'yi mükâfatlandırır.”^[103]

Hz. Peygamber'in (sas) övgüsüne layık olan, ashâbın ileri gelenlerinden ve büyüklerinden^[104] olan Abdullah b. Amr hakkında bu rivayet haricinde herhangi bir hadise denk gelemediğimizi de ifade etmek istiyoruz.

Sonuç

Ensârın meşhur simalarından, Benî Seleme'nin reisi Abdullah b. Amr'ın yaşamı, geniş bakış açısı ile ele alındığında bir takım önemli hadiseler ile

[100] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Halku Ef'âli'l İbâd*, thk. Abdurrahman Umeyre (Riyad: Darü'Maârifî Suudiyye, 1431), 42.

[101] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 5/408.

[102] Buhârî, *Halku Ef'âli'l İbâd*, 42.

[103] Mârizî, *İmtâ'u'l-esmâ'*; 7/290; İbn Hibbân, *Sahih*, 15/488; Hâkim, *Müstedrek*, 4/125; Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsenâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Dımaşk: Dâru'l-Memun lit-Turas, 1404/1948), 4/60.

[104] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, thk. Muhammed Ziyâürrahmân el-A'zâmî (Kuveyt: Daru'l Hulâfa'i li'l Kitâbi İslâmi, 1431), 158.

karşılaşılması mümkündür. Özellikle bazı sahâbe biyografilerinde olduğu gibi Abdullah b. Amr'ın da İslâm öncesi yaşamı ile alakalı bazı temel rivayetlerin dışında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bundan dolayı Abdullah b. Amr'ın çocukluk, gençlik ve İslâm öncesi sosyal hayatı neredeyse hiç bilinmemektedir. Mevcut rivayetlerde ise onun benimsediği inanç ve kabilesindeki konumu ifade edilmektedir. Bununla birlikte onun Müslüman olması ve İslâm tarihi içinde önemli olan bazı olaylarda yer alması onun hayatını en azından Müslüman olduktan sonraki kısmı için daha da belirgin kılmaktadır. Bir hususu da belirtmek gerekirse Abdullah b. Amr'ın geç Müslüman olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Çünkü Ensarın genel anlamda İslâm ile tanışması Akabe biatlarına denk gelen bir durumdu. Bundan dolayı yapılan bu toplantı aslında Ensarın ilklerini de teşkil etmektedir.

Abdullah b. Amr'ın ismi Müslüman olduktan sonra daha sık duyulmaya başlanmıştır. Onun isminin duyulmasında birçok haklı gerekçe vardır. Nitekim ikinci Akabe'de bulunması, orada kabilesine gönderilmek üzere nakip seçilmesi, Ashâb-ı Bedir arasında yer alması, Ehl-i Suffe'de bulunmuş olması, Uhud'un ilk şehidi olması ve Allah ile perdesiz bir şekilde yüz yüze konuşması gibi sebeplerle o ismini duyurmayı başaran bir şahsiyet olmuştur. Bunun yanında onun sahip olduğu bu meziyetler tabii olarak konumunu da İslâm tarihi içerisinde yükseltmiştir. Tüm bunlarla birlikte onun erken vefat etmesi ve oğlunun uzun bir ömür yaşaması aynı şekilde oğlu Câbir'in birçok siyasi hadisede söz sahibi olması ister istemez Abdullah b. Amr'ı da hatırlarda tutmuştur. Çünkü onun hakkında birçok önemli olayı oğlu Câbir aktarmıştır.

Abdullah b. Amr'ın şehit olmasından sonra Allah (cc) ile perdesiz konuşması özelde Kelâm ilmine, genelde ise bütün İslami ilimlerin tartışma sahasına girme potansiyeli taşımaktadır. Bununla birlikte Allah ile cennet ehlinin yüz yüze görüşeceği âyet ve hadislerde vurgulanmıştır. Bu teoriyi kabul eden âlimlerin ve mezheplerin ileri sürdükleri deliller Rü'yetullah'ın kabul edilebilmesi açısından daha kuvvetlidir. Bu açıdan Abdullah'ın Allah (cc) ile görüşmesi asli kaynaklar dikkate alındığında mümkün olacağı anlaşılmaktadır.

Abdullah'ın yaşamış olduğu üç yıllık İslâm hayatı onu karakter, inanç ve cesaret bakımından yükseltmiştir. Tüm bu faaliyetlerinden dolayı Hz. Peygamber'in onu hayırla yâd etmesi Abdullah'ı tarihte önemli konuma getirmiştir.

Kaynakça

- Baktır, Mustafa. "Suffe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/460-470. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2009.
- Belâzurî, Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Muhammed Muhammed Têmir. Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 2011.

- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *Delâ'ilü'n-nübüvve*, thk. Abdülmü'tî Kal'acî Beyrut: Darü'l Kütübî'l İlmîyye, 1408/1988.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, thk. Muhammed Ziyâurrahmân el-A'zâmî. Kuveyt: Dâru'l-Hulâfa'î li'l Kitâbi İslâmi, 1431.
- Bozkurt, Nebî. Küçükaşçı, M. Sabri. "Medine". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/305-311. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Halku Ef'âli'l-İbâd*, thk. Abdurrahman Umeyre. Riyad: Darü'l Maârifî Suudiyye, 1431.
- Büstî, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân. *el-Müsnedü's-sâhih*, thk. Şuayb Arnavut Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1408/1988.
- B. Jones. J. Marsden, "İlk Kaynaklara Göre Peygamber'in Savaşlarının Kronolojisi", çev. Kasım Şulul, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (Aralık 2001), 117-120.
- Demircan, Adnan. *Hz. Peygamber Dönemi Münafıklar*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfâhânî. *Hilyetü'l-Evliyâ*, Beyrut: Darü'l Fikr, 1416/1996.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ el-Mevsilî. *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed. Dimaşk: Daru'l Memun lit-Turas, 1404/1948.
- Efendioğlu, Mehmet. "Kutbe b. Âmir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata. Beyrut: Darü'l Kütübî'l İlmîyye, 1422/2002.
- Halife b. Hayyât. *et-Târihü Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ Umerî. Dimeşk: Daru'l Kalem, 1397.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn en-Nemîri. *ed-Dürer fi'htisâri'l-meğâzi ve's-siyer* thk. Şevki Dayf. Kahire: Daru'l Maarif, 1403.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed İbrâîm el-Absî. *el-Musannef*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed İbrâîm el-Absî. *Kitâbü'l-Meğâzi*, Abdülaziz b. İbrâhim el-Ûmerî. Riyad: Darü'l İşbiliye, 1420/1999.
- İbn Habîb, Ebû Cafer Muhammed el-Hâşimî. *el-Muhabber*. Beyrut: Darü'l Afaki'l-Cedide, 1431.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed eş-Şeybânî. *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavut vd. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Eyyüb el-Himyerî. *es-Siretü'n-ne-beviyye*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmûri. Beyrut: Dâru'l Kitâbü'l-Arabî, 1410/1990.
- İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü's-Siyer ve'l-Meğâzi*, thk. Süheyl Zekkar. Beyrut: Daru'l Fikr, 1398/1978.
- İbn Kayyım, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye. *Zâdü'l-Meâd*. Beyrut: Müessetür-Risâle, 1415/1994.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türki. Kuveyt: Merkezü'l-Buhus Darü's-Saadeti'l Arabiyeti'l-İslamiyye, 1418/1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Darü'l İhyâ Kütübî'l Arabî, 1431.

- İbn Sa' d, Muhammed el-Basri. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetül Hânci, 1461/2001.
- İbn Seyyidinnâs, Muhammed el-Ya'murî. *Uyûnu'l-Eser fî Meğazi ve's-Şemâil ve's-Siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan. Beyrut: Daru'l Kalem, 1414/1993.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed ei-Şeybânî. *Üsdü'l-gâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvaz vd. Beyrut: Darü'l Kütübil İlmîyye, trz.
- Kandemir, M. Yaşar. "Abdullah b. Amr b. Harâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopesi*. 1/86. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Karatay, Yusuf. "el-En'âm 6/103. Âyet Bağlamında Ru'yetullah Meselesi". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (Aralık 2017).
- Kelâî, Ebü'r-Rebî' Süleymân b. Mûsâ. *el-İktifâ' fî (bimâ tedammehû min) meğâzi Resûlillâh ve's-selâseti'l-hulefâ'*. Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmîyye, 1420.
- Kılıç, Ünal. *H. Ammar b. Yâsir*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2020.
- Kılıç, Ünal. *Ashâb-ı Bedir'in İsimleri ve Faziletleri*. Ankara: Nasihat Yayınları, 2013.
- Komisyon, *Sahâbîler Ansiklopedisi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2020.
- Kur'an-ı Kerim ve Meâli, hzr. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Kurtubî, Ahmed b. Saîd el-Endelüsî. *Cevamiu's-Sîre*, thk. İhsan Abbas. Mısır: Daru'l Maarif, 1900.
- Kurtubî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmî' li-Ahkâmî'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1427/2006.
- Mâkrizî, Ahmed b. Alî. *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâ'i (enbâ'i) ve'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'* thk. Muhammed Abdülhâmid en-Nemîsi. Beyrut: Darü'l Kütübil İlmîyye, 1420/1999.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. İstanbul: İnsan Yayınları, trz.
- Önkal, Ahmet. "Amr b. Cemûh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/82-83. İstanbul. TDV Yayınları, 1991.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî. *ed-Dürrü'l -Mensûr fî't-tefsîr bil-me'sûr*. Beyrut: Daru'l Fikr, 1432/2011.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târihü'l-Ümem ve'l Mülûk*. Beyrut: Daru'l İhyai't Turasi, 1387.
- Temir, Hakan. *Nesep Atlası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Es'ad b. Zürâre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopesi*. 11/352. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Vâkidî, Ebü Abdullah Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones. Beyrut: Darü'l A'lâmî, 1409/1989.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dimi Kur'an Dili*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Yeşilyurt, Temel. "Rü'yatullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/311-314. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Zengin, Fethullah. *Ensar Kitabı "İslâm Tarihinde Ensâr*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

